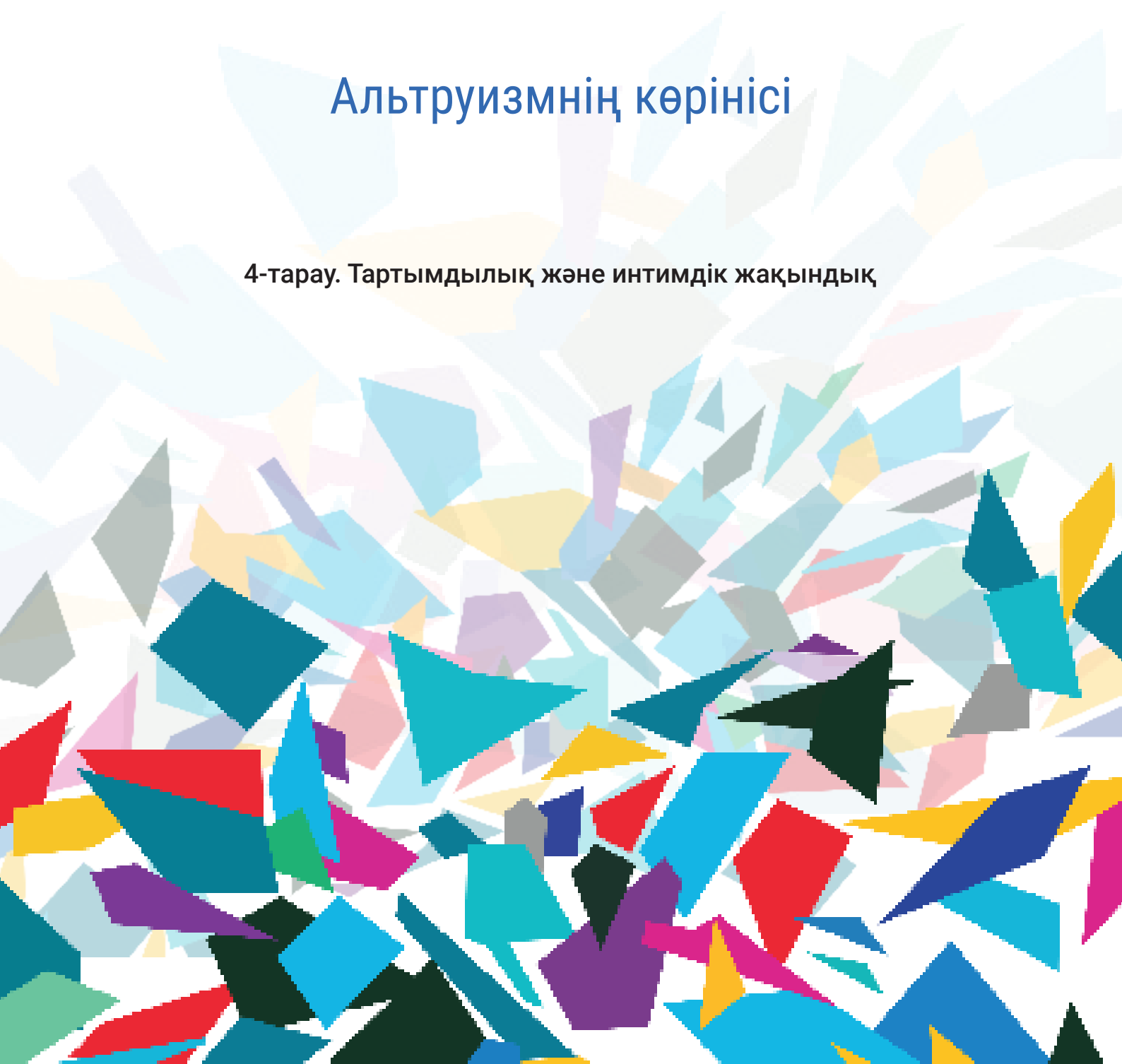

ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯ

Альтруизмнің көрінісі

4-тарау. Тартымдылық және интимдік жақындық

Дәрістің мақсаты: оқырмандарға альтруизмнің көрінуі, ситуациялық және жеке әсер, басқаларға көмек көрсету туралы ойларын қалыптастыру.

Жоспар:

1. Ситуациялық әсер;
2. Жеке әсерлер;
3. Біз кімге көмектесеміз?
4. Көмек көрсетуді кең тараған құбылыс ретінде қалай жасауға болады?

Бүгін біз альтруизмнің көрінуі, ситациялық және жеке әсер, басқаларға көмек көрсету туралы сөз қозғаймыз.

Ситуациялық әсер: біз басқаларға көмектесеміз

Агрессиялы үлгілер агрессияны күшейтіп, жауапкершіліксіз үлгі – жауапсыздықты арттырса, мүмкін, көмек көрсету үлгілері өзгелердің көмек көрсетуіне себеп болатын шығар? Бір гүрсілдеген дыбыс естіліп, одан соң ыңырсу мен зарлы дауыс шықты делік. Егер осы жайтқа куә болып отырған адамдардың бірі: «Ой-ой! Бірдеңе болып қалды! Әрекет қажет!» – десе, қалай ойлайсыз, бұл басқаларды жәрдем жасауға итермелей ме?

Жауап айқын: әлеуметке жағымды үлгілер, шынында да, альтруизмнің жүзеге асуына жәрдемдеседі. Бірнеше зерттеуде:

- Лос-Анджелестің көлік жүргізушілері жол бойында әйел адамға біреулердің шина ауыстыруға жәрдемдесіп жатқанын ширек миль арақашықтықта көрсе, олар әйелжүргізушіге көмек көрсету ықтималдығы біршама жоғары болады. Брайан мен Тесттің байқауынша, Нью-Джерсиде Рождествоға түрлі заттар алып жатқан адамдар басқалардың Құтқару армиясы пайдасына қайырымдылық жәшігіне ақша салып жатқанын көрсе, өздері де ақшасымен бөлісуге даяр болған.

- Ересек британдықтар эксперимент жүргізушінің өз қанын тегін тапсыруға келісім бергенін көргенде, өздері де тегін қан тапсыруға ықылас білдірген.

- Осы тараудың басында біз суреттеген батырлық альтруизмнің үлгілеріндегідей таңғаларлық адами мейірім мен қайырымның ұшқыны Джонатан Хайдт «кеудедегі жылулық пен кеңшілдіктің ерекше сезімі» деп атаған көңіл сергектігіне жиі бастау болады, ол кісіні елжіретеді, көзге жас алдырады, алқымға өксік кептеледі. Осындай көңіл сергектігі адамдарды жан-тәнімен әрекет етуге жігерлендіреді.

Ситуациялық әсер: Уақыт қысымы

Дарли мен Бэтсон көмек көрсетудің тағы бір анықтаушысын бөліп көрсетті, ол «Мейірімді самариялық» жайлы өсиетте де аталады. Дін қызметшісі де, Левит те өте жұмысбасты адамдар болған, сондықтан да олар өз міндеттерін атқаруға асығып тұрған. Ал жайбасар самариялық уақыт қысымын дәл олар сияқты сезінбеген болуы ықтимал. Асығыс адамдар дін қызметшісі мен Левит секілді әрекет жасайтынын, әлде жасамайтынын анықтау мақсатында Дарли мен Бэтсон өсиетте сипатталған жағдайды аса шеберлікпен қолдан ұйымдастырды.

Дайындықсыз айтылатын қысқаша уағыз алдында ойын жинақтаған Принстон теологиялық семинариясының студенттері көрші ғимараттағы дыбыс жазу студиясына баруы тиіс. Жол-жөнекей олар жерде басы салбырап, жөтеліп және ыңырысып отырған ер адамның қасынан өтті. Ұйымдастырушылар кей студенттерге студияға кетіп бара жатқанда: «Олар сізді жазуға бірнеше минуттан кейін дайын болады, бірақ қазір бара бергеніңіз жөн», – деп айтып қалған болатын. Осы студенттердің үштен екісі әлгі адамның жанына тоқтап, өз көмегін ұсынды. Басқа студенттерге олар: «О, сіз кешігіп жатырсыз! Сіз студияда бірнеше минут бұрын болуға тиіс едіңіз... сондықтан асыққаныңыз дұрыс», – деді. Қиын жағдайдағы кісіге бұл студенттердің тек 10%-ы ғана көмек қолын созды.

Осы эксперименттің нәтижелерін саралай келе, Дарли мен Бэтсон былай дейді: «Ешқайда асықпаған адам тоқтап, басқа адамға көмегін ұсынуы мүмкін. Ал асығыс адамның өз жөнімен кете беру ықтималдығы жоғарырақ. Бұл күлкілі жағдай болғанымен, ол тіпті «Мейірімді самариялық» туралы өсиетті уағыздамақ ниетпен, мейірімділіктің жөн екенін дәлелдеуге асығып бара жатса да, тоқтамай кетуі әбден мүмкін».

Бәлкім, біз, сайып келгенде, эксперимент жүргізушіге көмек көрсетуге асығып бара жатқан студенттерге қатысты әділетсіз пікірде шығармыз? Мүмкін, олар өз әлеуметтік жауапкершілігінің нормаларын жете сезінгеннен осылай еткен шығар, себебі әлеуметтік жауапкершілік оларды екі жаққа – эксперимент жүргізушіге және көмекке зәру адамға бағыттады.

Жеке әсер: Сезім

Осыған дейін біз көмек көрсетуге түрткі болатын сыртқы пайдалы ынталандыру марапатын қарастырып келдік. Сонымен бірге біз көмектесуші адамның эмоциялық ахуалы мен оның жеке қасиеттері секілді ішкі факторларды да ескеруіміз қажет.

Кінә

Өзін-өзі кінәлаудың салдарын зерттеу үшін әлеуметтік психологтар адамдарды күнә жасауға: алдауға, біреуді есеңгірететін халге түсіруге, үстіне әліпбилік ретпен карточкалар жиналып қойылған үстелді аударып тастауға, машинаны соғуға, өтірік айтуға мәжбүрледі. Осыдан соң өздерін кінәлі сезінетін қатысушыларға өз айыбын жеңілдетудің жолдары ұсынылды: өз ісін мойындау, зардап шеккен адамның өзін айыптау немесе жасаған жамандығының өтемі ретінде бір игі іс жасау. Бұл зерттеудің нәтижелері өте дәйекті болып шықты: кінәлі болу сезімінен арылу, еңсесін езген салмақты жеңілдету және өз беделін қалпына келтіру үшін адамдар қолынан келгеннің бәрін жасайды екен.

Жаман қылықтардан соң игі істерді жасауға ұмтылуымыз – кінәлі болу сезімін азайту және өз бет-беделімізді қалпына келтіру қажеттілігін көрсетеді. Сондай-ақ бұл біздің қоғам алдындағы жағымды бейнемізді қайтарғымыз келіп тұратынын байқатады. Басқа адамдар тосын мінезімізді біліп қойса, біз жақсы іс атқарып, жағымды қылық танытып, мейлінше өз айыбымызды өтеуге тырысамыз. Жалпы алғанда, кінә сезімі үлкен игілікке бастайды. Ол адамдарды мойындауға, кешірім сұрауға, көмек көрсетуге және тағы да біреуге зиян тигізуден бас тартуға мәжбүрлей отырып, олардың сезімталдығын арттырады, жақын арақатынастардың сақталуына себеп болады.

Әлеуметтену деңгейі жоғары ересектерден «жабығып жүрсең, жақсылық жаса» феноменін күтуге бола ма? Жоқ. Көңіл күйдің бір бұзылуы ашу-ызаны, жалпы жанашырлықтан басқаның бәрін туындатады. Ерекше жағдай – қайғы-қасірет сезімі. Дүниеден өтуіне немесе алыс жаққа кетуіне байланысты жан жарынан немесе баласынан айырылып қалып, қапаланып отырған адамдар көбіне басқаларға көмек көрсетуді тоқтататын қарқынды алаңдаушылық сезімге толы кезеңді бастан кешіреді.

Жеке әсер: Жеке тұлғалық қасиеттер

Көп жыл бойы әлеуметтік психологтар альтруистік мінез-құлықты білдіретін және кінәлілік сезімінің немесе белгілі бір көңіл күйдің пайда болуына ықпал ететін жеке тұлғалық жалғыз бір қасиетті таба алмай, әлек болып келеді. Көмек көрсетуге деген ынталылық пен әлеуметтік мадақтауға мұқтаждық секілді, кейбір жеке тұлғалық мінездемелердің арасында мардымсыз бір байланыс анықталған болатын. Дегенмен, жалпылай алғанда, жеке тұлғалық тесттер көмек көрсетуге бейім адамдарды анықтай алмайды. Фашистік Еуропадағы еврейлерді аман алып қалған адамдарды зерттеу де осындай нәтиже берді: әлбетте, әлеуметтік ахуал көмек көрсетуге жағдай жасағанымен, альтруистік жеке тұлғалық қасиеттердің нақты бір тізімі құралмады.

Конформизмді зерттеген ғалымдардың тұжырымы да осындай шеңбер құрды: конформдыққа өлшеуге келетін жеке тұлғалық қасиеттерден бұрын, болған жағдай көбірек ықпал ететін көрінеді. Дегенмен біздің іс-әрекетіміз қазіргі болмысымызды анықтайтын тәрізді. Ұстанымдар мен жеке тұлғалық қасиеттер эксперименттердегі альтруизмнің өлшемі болатын қандай да бір іс-әрекетті сирек болжай алады. Дегенмен олар көп жағдайдағы адамдардың орташа мінез-құлқын жақсы болжай біледі.

Жеке әсер: діншілдік

Дін – филантропияның анасы. Күтпеген жерден жәрдем етуге байланысты көптеген зерттеулерді қарастыралық. Аса қауіпті емес төтенше жағдайға тап болғанда, шынайы діни адамдар басқаларға қарағанда сәл ғана қайырымдырақ болады. Қазіргі таңда зерттеушілер жоспарлы көмекті де зерттей бастады: Жұқтырылған иммун тапшылығының синдромына шалдыққандарға еріктілердің ұзақ мерзімді көмегі, «Үлкен аға» мен «Үлкен әпке» бағдарламалары аясындағы жәрдем беру және кампустарға қызмет көрсететін ұйымдар еріктілерінің іс-әрекеті. Нақ осы ұзақ мерзімді көмек көрсетуге қатысты болғанда діндарлық альтруизмді дұрысырақ болжай алады.

Колледж студенттері мен қалың көпшілік арасында жүргізілген зерттеулер діни ұстанымы жоқ адамдарға қарағанда, діни сенімі берік адамдар артта қалған студенттерге тәлімгер ретінде көмектесуге, жедел жәрдемде қызмет істеуге және әлеуметтік әділдікті насихаттаушы ретінде еңбек етуге біршама көбірек уақыт бөлетінін анықтады.

Діни қатынастар басқа қауымдық ұйымдар сияқты жоспарлы көмекпен байланысты бола ма? Роберт Путнам қызығушылық бойынша клубтар, кәсіби қауымдастықтар, өз-өзіне көмектесу топтары мен сервистік клубтарды қамтитын түрлі 22 ұйымның ұлттық сауалнама деректерін талдады. «Діни топтарға мүше болу, – деп мәлімдеді ол, – азаматтық ниеттестіктің дауыс беру, алқабилік қызмет, қоғамдық жобалар, көршілермен жылы қарым-қатынас құру және қайырымдылық жасау секілді формаларымен тығыз байланысты».

Альтруизмнің әсерлі ситуациялық және көңіл-күйлік детерминанттарына қарама-қарсы, жеке тұлғалық тестілеу көмек көрсетуге бейім болудың белгілерін жан-жақты ашып көрсете алмады. Дегенмен, кейінгі деректер кей адамдардың, басқаларға қарағанда, жүйелі түрде біршама пайдалы болатынын дәлелдеді. Жеке тұлғаның немесе гендердің әсері жағдайға тәуелді болады. Мысалы, бақылау барысында ер адамдар қол ұшын қауіпті жағдайларда көбірек созатыны, ал әйелдер ерікті ретінде көмек көрсетуде біршама қайырымды екені байқалды. Діни сенім ұзақмерзімді альтруизмге жол ашады, бұл ерікті ретінде қызмет етуде және қайырымдылықта, садақа беруде көрініс табады.

Гендер

Басқа адамның мұқтаждығын бағалау оған көмек көрсетуге даярлықты анықтаса, құзыреттілігі біршама төмен және тәуелділігі басым деп есептелетін әйелдер қауымына, ерлерге қарағанда, көмек көбірек көрсетіле ме? Бұл, шынында да, солай. Элис Игли мен Морин Кроули мұқтаж болған ерлер немесе әйелдердің көмекке қол жеткізгенін салыстыратын 35 зерттеу жүргізді. «Зерттеулердің бәрінде дерлік көмекке мұқтаж бейтаныс адамдармен қысқамерзімді кездесу барысында сұралғандар ер адамдардың батылдау және өз мәселесін шешуге қауқарлы болуы тиіс деп санаған», – дейді Игли мен Кроули.

Бұл зерттеулерде әйелдер өз көмегін ерлерге де, әйел затына да теңдей ұсынған, ал ер адамдар көмекке мұқтаж әйелдерге көбірек қол ұшын созған. 1970-ші жылдары жүргізілген бірнеше эксперимент нәтижесіне сүйенсек, көлігі бұзылған әйелдерге, ерлерге қарағанда, көмек жиірек көрсетілген. Сол сияқты, кездейсоқ жолаушы ретінде жол бойынан көлік тоқтатып, сапар шеккен жалғыз-жарым әйелдерге, жалғызділік ерлерге немесе жұптарға қарағанда, көмек көрсету туралы ұсыныс көбірек түскен. Әрине, жалғыз әйелге қатысты ерлердің көмек көрсетуге

әзірлігі альтруизмнен басқа нәрсеге байланысты болуы да мүмкін. Жыныстық ынталандыру батылдық көрсетуге итермелейді. Ер адамдар көріксіз әйелдерге қарағанда, көрікті әйелдерге көбірек көмектесетіні де таңғаларлық жағдай емес.

Ұқсастық

Ұқсастық ұнатушылық сезімінің туындауына, ал ол, өз кезегінде, көмектесуге деген ынтаның пайда болуына себеп болатындықтан, біз өзімізге ұқсайтын адамдарды жақын тұтамыз. Ұқсастық ықпалы киімімізге де, наным-сенімімізге де қатысты. Тим Эмзвиллер мен оның әріптестері мынадай эксперимент жүргізді: үйреншікті, консервативті, сондай-ақ әдеттен тыс сәнді сияқты түрлі киім киген эксперимент көмекшілері Пердью университетінің «кәдімгі» және «хиппи» студенттерінен телефон шалу үшін он цент сұрады. Сырт келбеті өзіне мүлде ұқсамайтын адамдардың бұл өтінішін студенттердің жартысынан аз ғана астамы қанағаттандырды. Студенттердің үштен екісі өздеріне ұқсайтын адамдарға қол ұшын созды. «Зерттеу қорытындысы: Топішілік ұқсастық және көмек көрсету» бір-бірімен байланысты.

Ұқсастық секілді, таныстық та жанашырлықты тудырады. Түрлі апаттардың құрбандарын және олардың тұрғылықты жерлерін неғұрлым көп адам білетін болса, қайырымдылық соғұрлым көп жасалады. Ең таныс келбет – адамның өз беті. Лиза Дебруин Макмастер университетінің студенттеріне суреттердегі бейтаныс ойыншымен интерактивті ойын ойнауды ұсынғанда, олар суреттегі басқа адамның жүзінде өз бетінің кей ерекшеліктері кездескенде, біршама сенгіш және жомарт болғаны осыған дәлел бола алады. Мен өзіме сенемін. Тіпті жай ғана туған күндері, есімдері немесе саусақ іздерінің кескіні өздеріне ұқсас болса, адамдар басқалардан гөрі соларға көмек беруді жөн көреді. Лиза ДеБруне ұсынған ұқсастық қағидасы нәсілдерге де қатысты ма? 1970-ші жылдары зерттеушілер осы сұрақты зерделей келе, айтарлықтай қарама-қайшы нәтижелерге қол жеткізді. Кейбір деректерге сай, нәсілдік тұрғыдағы ұқсастықтың да мәні бар, ал басқаларына сай – ешқандай мәні жоқ. Солай бола тұрса да, бірқатар зерттеушілер, әсіресе «бетпе-бет» секілді жағдайларды зерделейтін ғалымдар, нәсілге байланысты көмек көрсету тәуелділігі бар екенін анықтады.

Көп адам ескішіл, жалған нанымдары бар кісі болып көрінгісі келмейді. Сол себепті кейбіреулер, өз нәсілінің адамдарына жәрдемдескенді жөн санағанымен, көпшіліктің алдында өз абыройын сақтау үшін бұл жайтты жасырады деген ықтималдық бар. Бұл рас болса, нәсілдік бейімдік басқа нәсіл өкіліне көмектесуге деген ынтаның жоқтығын басқа себеппен түсіндіруге болмайтын кезде ғана байқалады және де аталмыш жағдай Самюэль Гартнер мен Джон Довидио жүргізген эксперименттерде көрініс тапты. Мысалы, Делавэр университетінің ақ нәсілді студент қыздарының «дистресс халіндегі» қара нәсілді әйелге қарағанда, ақ нәсілді әйелге көмек көрсетуге деген ынтасы басым болды. Басқа куәгерлер болмаған жағдайда экспериментке қатысушылар ақ нәсілдіге де, қара нәсілдіге де бірдей көмек көрсетті. Сонымен, ортақ ереже мынадай болмақ: егер қабылданған мінез-құлық нормалары нақты белгіленсе, ақ нәсілділер дискриминацияға бейім емес; ал нормалар екі мағыналы немесе қарама-қайшы мәнді болса, нәсілдік ұқсастық ережесі іске асады. Біз өзімізге ұқсайды деп санайтын адамдарға көмектесуге бейімбіз.

Қалай көбірек көмек беруге болады?

Әлеуметтік ғалымдар ретіндегі біздің мақсатымыз – адами мінез-құлықты түсініп, оны жетілдірудің амалдарын ұсыну. Альтруизмді күшейту тәсілдерінің бірі – оған кедергі жасайтын факторларға ықпал ету. Асығып, өз ойына шомған адамдар көмек көрсетуге бейім болмайтынын білген соң, біз олардың асығыс қозғалысын баяулатып, айналасына көз салуға ынталандыру жолдарын қарастырсақ болмай ма? Қасында басқа кісілердің болуы әр адамның жауапкершілік сезімін бәсеңдетсе, біз оны қалай арттыра аламыз?

Белгісіздікті төмендетіп, жауапкершілікті жоғарылату

Өздерінің «шешім ағашында» Латане мен Дарли куәгерлер тап болатын дилеммаларды сипаттады, демек, адамдарға болып жатқан жағдайды дұрыс түсінуге көмектессе, бұл олардың осы жағдайға қатысты ниеттестігінің қалыптасуына ықпал етеді. Леонард Бикман мен оның әріптестері осы болжамды қылмыс жайлы хабарлаған адамдарға қатысты жағдайларды зерделеу бойынша бірнеше экспериментте зерттеп көрді. Супермаркетте немесе кітап дүкенінде болған эксперименттерде сатып алушылар ұрлық жасаудың куәсі болды. Олардың кейбірі ұрлықтың болып жатқанының белгісі іспетті жайттарды көріп, осы туралы қалай хабарлау жағын ойластыруға тиіс еді. Алайда бұл белгілердің ықпалы мардымды болған жоқ. Басқа бір жағдайларда куәгерлер басқа бір куәгердің: «Жоқ, мынаны қара! Ол ұрлық жасап жатыр ғой! Қараңыз, ол сөмкесіне салды!» – дегенін естіді. Алайда, кетіп бара жатып ол: «Біз мұны көрдік қой. Болған жайтты хабарлауға тиіспіз. Бұл біздің міндетіміз!» – деп қалады. Осы айтылған екі түсініктеме қылмыс жайында хабарлауды айтарлықтай арттырып отырған.

Жеке тұлғалық қатынас адамдарға өзіндік сана-сезімін жақсырақ ұғынуға мүмкіндік береді. Өзіндік сана-сезімі жетілген адамдар өз альтруистік мұраттарына сай әрекет етуге бейім болады. Айнаның немесе ТВ-камераның алдында өзіндік сана-сезімін толық ұғынған адамдар көзқарасы мен әрекеті арасындағы үйлесімнің жоғары екенін байқататынына назар аударыңыз. Керісінше, жеке дербестігі айқындалмаған адамдардың жауапкершілігі төмен болады. Осылайша, өзіндік сана-сезімін ұғынуға себептесетін жағдайлар – бейдждер, сырттай бақылау және бағалау, жинақталған сабыр – бәрі көмек көрсетуге деген ниеттің күшеюіне ықпал етеді.

Альтруизмді әлеуметтендіру

Альтруизмді қалай әлеуметтендірсек болады? Оның 3 жолы бар.

Моральдық эксклюзия, яғни адамдарды белгілі бір моральдық ережелердің қызмет ету ортасынан шығарып тастау – қарама-қарсы әсерге ие. Ол дискриминациядан бастап геноцидке дейінгі барлық зұлымдық түрлеріне жол береді. Қанау немесе қатыгездік біз елеуге тұрмайтын немесе адам емес деп есептейтін адамдарға қатысты жарамды, тіпті қолайлы саналады.

Альтруизмді модельдеу. Осыған дейін біз басқа куәгерлер болып жатқан оқиғаға мән бермесе, біз де көмек көрсетуге асықпайтынымызды білген едік. Тәрбиелеп өсірген ата-аналары қылмыскер, құқықбұзушы, қылмыскер-рецидивист және фашистік жаппай кісі өлтіруші болған адамдар, құтқарушы-альтруистерге қарағанда, эмпатия мен саналы түрде қамқорлық жасауға онша бейім болмайды.

Шынайы өмірді модельдеу. Егер біз біреудің көмек көрсетіп жатқанын көрсек, өзіміз де жәрдемшімізді ұсынамыз. Модельдеудің осыған ұқсас әсері еврейлерді аман алып қалу үшін өз өмірін қатерге тіккен еуропалық христиандар отбасыларында және Америкалық азаматтық құқық үшін қозғалыс кезінде белсенді азаматтарға пана болғандар арасында көрініс тапты. Екі жағдайда да осындай елден ерек альтруистер гуманистік мақсаттарға берілген немесе адами өнегесі айрықша ата-анасына өте жақын жандар болған. Бұлардың отбасылары, кейде достары мен шіркеуі, оларды өзгелерге көмектесу және қамқор болу нормаларына тәрбиеледі. «Осындай «қоғамға пайдалы құндылыққа бағдар ұстау» олардың адами қызығушылықтарының шеңберіне басқа топ адамдарын қосып, солардың аман-саулығы үшін өздерін жауапты сезінуіне алып келді», – дейді Эрвин Штауб.

Көмек көрсетуді альтруистік түрткілермен байланыстыру

Альтруизмге үйретудің екінші тәсілі асыра ақтау әсерін зерттеу альтруизмді әлеуметтендіру мәселесінің тағы бір түсіндірмесін ұсынады: қандай да бір іс-әрекет жеткілікті ақтау табатын болса, адам оны ішкі түрткілерге емес, сыртқы себептермен байланыстырады. Сол себепті

адамды қалай болғанда да жасайтын әрекеті үшін марапаттау оның ішкі ынтасын бұзады. Біз бұл қағиданы былайша түсіндірсек болады: жақсы әрекеттер жасау үшін ішкі түрткілерді себеп ету арқылы біз адамдардың сол әрекеттерді өз бастамасымен жасағанына қанағаттану сезімін арттыра аламыз.

Дэниел Бэтсон мен оның әріптестері асыра ақтау әсерін іс жүзінде қолданудың жолын тапты. Бірнеше экспериментті жүргізу барысында олар Канзас университетінің студенттері адамдарға ешбір ақысыз немесе әлеуметтік қысымсыз көмек көрсетуге келісімін берген соң, өздерін анағұрлым альтруист сезінетінін анықтады. Ал оларға ақша ұсынылғанда немесе әлеуметтік қысым жасалғанда, көмек көрсетуден алатын қанағаттану сезімі біршама төмен болды.

Адамдардың басым бөлігі бас тартатын жағдайларда көбірек адамды көмек көрсетуге тарту үшін, олардың бойында өздерінің пайдалылығы туралы позитивті ұстанымды тудыруға ықпал етсе болады. Делия Чоффи мен Рэнди Гарнер бір апта бұрын электронды поштамен келген қан донорлығы туралы хабарламаға студенттердің тек 5%-ға жуығы ғана жауап бергенін байқады. Зерттеушілер студенттердің қалған тобы қан тапсырамын деп ойлаған болса, «иә» деп жауап беруге шақырды.

Хабарламаны алған студенттердің 29%-ы хатқа «иә» деп жауап берді де, іс жүзінде қан тапсыруға тек 8%-ы ғана келді. Студенттердің қалған үшінші тобына зерттеушілер, егер қан тапсыру жоспарында болмаса, «жоқ» деп жауап беруін өтінді. Бұл жолы студенттердің 71%-ы қан тапсырып қалуым мүмкін деп ойлауы ықтимал, себебі олар хатқа жауап бермеді.

Өзіңізді осы топтамын деп елестетіп көріңіз. Бәлкім, сіз «жоқ» деп жауап бермеймін деп шешкен шығарсыз, себебі, сайып келгенде, сіз рақымшыл жансыз және қан тапсырып қалуыңыз да ықтимал ғой? Мүмкін, бұл ой сізге келесі бірер аптаның ішінде кампустағы плакаттар мен үндеу-парақтар көзіңізге түскенде шешім қабылдауға ықпал ететін болар? Солай болған да сияқты, себебі осы студенттердің әдеттегіден екі еседен астамы – 12%-ы қан тапсыру үшін келді.

Өзіңді пайдалы адам ретінде қабылдауға бейімдік Дариуш Долинскидің осыған ұқсас экспериментінде көрініс тапты: зерттеушілер Польшадағы Вроцлав қаласы көшелеріндегі жаяу жүргіншілерді тоқтатып, ойдан тапқан «Зубжицки» көшесіне қарай немесе қағазға анық жазылмаған мекенжай бойынша жол сілтеп жіберуді өтінді. Өтініш жасалған адамдардың барлығы көмектесуге тырысып бақты. Осыдан соң, сұралған адамдардың үштен екісі «өтініш жасаушы» 100 метрдей жаяу жүріп, көше аттарын қарап келгенше, оның сөмкесіне немесе велосипедіне 5 минут қарай тұруға келісті.

Альтруизм туралы білу

Ғалымдар осы тарауды қуанышты түрде аяқтауға мүмкіндік беретін альтруизмді арттырудың тағы бір тәсілін тапты. Кейбір әлеуметтік психологтарды мына бір мәселе де алаңдатады: адамдар әлеуметтік психология саласындағы жаңалықтардан хабардар болған сайын олардың мінез-құлқы да өзгеріп, сол себепті атқарылған зерттеулердің бәрі пайдасыз болып қалуы мүмкін. Альтруизмді тежейтін факторларды анықтау олардың ықпалын төмендете ала ма? Адамдардың ержүректігі мен жанашырлығын нығайтуға бағытталған «батырлық жобасының» авторы Филип Зимбардоның айтуынша, батыр болуға апаратын алғашқы қадам – куәгер ретіндегі іс-әрекеттерді тежейтін әлеуметтік қысымды мойындау екен.

Артур Биман мен оның әріптестерінің Монтана университетінің студенттерімен жүргізген эксперименттері көрсеткендей, басқа куәгерлердің жанында болуы өздерін көмек көрсетуден тежеп қалатынын ұғынған адам болашақта кез келген топтық жағдайда анағұрлым қайырымды болады. Зерттеушілер студенттердің бір тобына куәгерлердің әрекетсіздігі төтенше жағдайларды дұрыс түсінбеуге және жауапкершілік сезімінің басылуына жетелейтіні туралы дәріс оқыды. Студенттердің тағы бір тобына басқа тақырыптағы дәріс оқылды немесе мүлде ешқандай дәріс жайлы ақпарат берілмеді. Екі аптадан соң басқа бір экспериментте және басқа жерде студенттер көшеде велосипедтен құлаған адамды жолықтырды. Көмек көрсету туралы дәрісті тыңдамаған студенттердің тек ширегі ғана жәрдемдесу үшін тоқтады; ал дәрісті тыңдағандар арасында қол ұшын созуға дайын болғандардың саны екі есе артық болып шықты.

Қорытынды

Зерттеулер көрсеткендей, біз көмек көрсетуді екі тәсілмен арттыра аламыз.

- Біріншіден, біздің көмек көрсетуге кедергі жасайтын факторларға ықпал етуге мүмкіндігіміз бар. Төтенше жағдайдың бұрыс бағалануын кеміте немесе жауапкершілік сезімін арттыра аламыз.
- Екіншіден, альтруизмді үйренуімізге болады. Әлеуметке бағдарланған тұлғаларды теледидардан көрсетуді зерттеу бұқаралық ақпарат құралдарының позитивті мінез-құлыққа үйрете алатынын дәлелдеп отыр. Көз алдында көмек көрсетудің үлгісі болатын балалар да осындай мінез-құлық танытуға ұмтылады. Егер біз адамдардан альтруистік мінез-құлықты талап еткіміз келсе, біз асыра ақтау әсерін естен шығармауға тиіспіз: егер игі әрекеттер жасауға итермелеу үшін асыра марапаттау немесе бопсалау тәсілдері қолданылса, мұндай іс-әрекетке деген ішкі ынта көбінесе құлдырап кетеді. Ал егер жақсы іс жасағаны үшін адамдарға әділетті марапатын ғана берсек, олар өз әрекетін өзінің жеке альтруистік түрткілеріне жатқызады да, көмек көрсетуге деген құлшынысы арта түседі. Альтруизм туралы білу, өздеріңіз жаңа ғана көргендей, адамдарды басқалардың мұқтажын қабылдауға және соған сай әрекет етуге дайындайды.